

ALPOMISH DOSTONIDA ZONIMIK BIRLIKLAR

Amirova Zilola Maxmud qizi

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston tili va adabiyoti universiteti
Badiiy tarjima fakulteti 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisimning mazmuni shundan iboratki, Alpomish dostonida zoonimik birliklar mavzusi to'liq bayon etilgan. Alpomish dostoni o'zbek xalqining boy madaniyati va folklorining muhim qismi hisoblanadi. U nafaqat romantik va sarguzashtlarga boy, balki inson ruhiyatini, ijtimoiy qadriyatlarini va qahramonlikni ifodalovchi simvollarni ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Alpomish, zoonimik birliklar, og'zaki ijodi, qartal, muhojirat, fazilatlar.

O'zbek xalq og'zaki ijodida bu kabi 400 dan ortiq dostonlarning borligi, ularning 5 ta turlarga bo'linishi doston janrining o'zi nihoyatda boy madaniy merosga ega ekanligini ko'rsatib turibdi. Tadqiqotimiz obyekti sifatida olingan "Alpomish" dostoni va uning turli baxshilar tomonidan aytilgan variantlari bu dostonlar orasida badiiy jihatdan eng mukammaligi bilan alohida ajralib turadi. Dostonlarning bizgacha yaxlit, boyitilgan va qayta ishlangan tarzda yetib kelishida dostonchilik maktablarining o'rnini alohida qayd etib o'tish lozim. Jamlangan, puxta epik an'ana doirasida ma'lum baxshi yoki baxshilar guruhiga xos alohida ijodiy xususiyatlar, uslublar o'zgachaligi folklorshunoslikda dostonchilik maktablari deb ataladi. Yurtimizning turli chekkalarida ko'plab dostonchilik markazlari bor bo'lib, ulardan biz Bulung'ur, Qo'rg'on, Shaxrisabz, Narpay, Sherobod, Xorazm kabi dostonchilik maktablarini sanab o'tishimiz mumkin. "Alpomish" dostoni kabi bir nechta qahramonlik dostonlarini yuksak mahorat bilan kuylagan baxshi Fozil Yo'ldosh Og'li Bulung'ur dostonchilik maktabining yetuk vakillaridan hisoblanadi. Qahramonlik dostonlarini bevosita xalq baxshilari ijrosidan yozib olish va ilmiy jihatdan o'rganib nashr etish ishlari XX asr 20-yillaridan boshlangan.

Alpomish dostoni o'zbek xalqining boy madaniyati va folklorining muhim qismi hisoblanadi. U nafaqat romantik va sarguzashtlarga boy, balki inson ruhiyatini, ijtimoiy qadriyatlarini va qahramonlikni ifodalovchi simvollarni ham o'z ichiga oladi. Dostonda inson xulq-atvori, fazilatlar va kamchiliklarining ifodasi sifatida hayvonlar va ularning tasvirlari keng qo'llaniladi. Bu esa "zoonimik birliklar" deb ataladigan tushunchani keltirib chiqaradi.

"Zoonimik birliklar" (zoologik birliklar) atamasi biologiya va ekologiya sohalarida hayvonlar tuzilmalarini o'rganish bilan bog'liq. Bu birliklar hayvonlar birlashmalari sifatida bir-biri bilan bog'liq turlar yoki guruhlarni ko'rib chiqadi. Ular odatda o'zaro ta'sir qiluvchi, xalqaro ekosistemalarda birgalikda yashovchi va yashash joyidagi resurslardan birgalikda foydalanadigan hayvonlar turlaridan iborat. Zoonimik birliklar quyidagi turlarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Populyatsiya: Bir navdagi hayvonlarning belgilangan bir hududdagi to'plami.
2. Birlik yoki jamoa: Bir navi hayvonlarning birlashmasi, bu turli populyatsiyalarni o'z ichiga olishi mumkin.
3. Ekosistema: Turli xil turlar va ularning yashash muhiti o'zaro ta'sir qiladigan kompleks tizim. Zoonimik birliklar tabiiy muhitda muvozanatni saqlashda va biologik xilma-xillikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ularning o'rganilishi ekologik tadqiqotlar va tabiatni muhofaza qilish uchun juda zarur.

Zoonimik birliklar – bu hayvonlar nomlari yoki ularning xususiyatlari orqali insonning sifatleri, holatlari yoki xarakterlarini ifodalovchi tasvirlar hisoblanadi. Bu birliklar xalq og'zaki ijodida odatda mantiqiy asosga ega bo'lib, an'anaviy qadriyatlar va umumbashariy tajribalarni aks ettiradi. Alpomish dostoni va zoonimik birliklarning asosiy misollari:

ILM FAN YANGILIKLARI KONFERENSIYASI

DEKABR

ANDIJON, 2024

1. Qartal: Alpomish o'z jangovar qobiliyatlari bilan qartalga o'xshatiladi. Qartal, kuch va jasorat timsoli sifatida, Alpomishning yengilmas qahramonligini ifodalaydi.
  2. Bo'ri: Dostonda Alpomish va uning do'stlari ko'pincha bo'rilar singari birlashib harakat qilishadi. Bo'rining kuchi va jamoaviyligi, qahramonlarning bir-biriga bo'lgan sadoqatini ko'rsatadi.
  3. Ayiq: Ayiq kuch va yaxshi himoyachi sifatida Alpomishning jasoratini, u hamda uning yaqinlarini himoya qilish istagini ifodalaydi.
  4. Tovuq: Ba'zida Alpomishning dushmanlari yoki zarur holatlarda, yig'ilishlardan va xavflardan qochish mo'ljalidagi qo'rqqoqlikni tasvirlash uchun tovuq obrazidan foydalaniladi. Bu esa, qahramonlik va shijoat orasidagi kurashni ko'rsatadi.
  5. Tovuq orqasidagi muhojirat: Dostonda aytmoqchi bo'lgan hayvonlar, inson baliqlar va mudofaa instinkti singari. Bu orqali qahramon qiyofasining o'zgarishi va o'sishi tushuntiriladi.
- “O‘zbek folklorshunosligi” antologiyasida quyidagi ma’lumotlar keltirib o‘tilgan: “Maorif” jurnalining 1918-yil 1-sonida xalq og‘zaki badiiy ijodi asarlarini to‘plovchilar uchun qo‘llanma chop ettirilishi bilan o‘zbek folklori materiallarini ilmiy asosda yozib olishga asos solingan. Folklor asarlarni to‘plash va o‘rganish ishlari 1918-20-yillarda Turkiston Maorif xalq komissariatining Turkiy seksiyasi, 1921-24-yillarda esa Davlat ilmiy kengashining O‘zbek bilim hay‘ati tomonidan amalga oshirilgan. O‘zbek bilim hay‘ati tomonidan tashkil etilgan folklor-etnografik ekspeditsiyalarga boshchilik qilgan G‘ozi Olim Yunusov xalq og‘zaki badiiy ijod namunalari tashabbuskorlaridan biri bo‘lgan. Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li, Ergash Jumanbulbul o‘g‘li kabi xalq baxshilarini aniqlagan G‘.O.Yunusov o‘zbek eposshunosligi tarixida birinchilardan bo‘lib 1922-yilning yozida Fozil Yo‘ldosh O‘g‘li va Hamroqul baxshilardan “Alpomish” dostonidan parchalar yozib olgan. Folklorshunos olim, filologiya fanlari doktori H. Zarifov nafaqat “Alpomish” dostonini, balki o'zbek xalq og‘zaki ijodining sara namunalari bo‘lmish “Yusuf va Ahmad”, “Yodgor”, “Mardikor”, “Jahongir”, “Rustam”, “Shayboniyxon”, “Ravshan” dostonlarining baxshilar tilida yozib olib, ularning nashr etilishida xizmati katta bo‘lgan. Olim xalq og‘zaki ijodi namunalari jamlash va nashr etish tamoyillarini o‘zbek folklorshunosligi tarixida birinchilardan bo‘lib yaratgan. Uning folklor asarlar matnini tashkil etilishida asos solgan tamoyillari jiddiy matniy tayyorgarlik va nazariy asoslarga ega bo‘lganligi tufayli hozirda ham barcha turkiy xalqlar folklorshunosligida dasturulamal bo‘lib xizmat qilmoqda. O‘zbek xalq dostonlari matni nazariy asoslariga qaratilgan dastlabki ilmiy tadqiqotlarni ham Hodi Zarifov olib borgan. Folklorshunos olim V.M. Jirmunskiy bilan hamkorlikda yozilgan “O‘zbek xalq qahramonlik eposi”¹⁷ monografiyasi, bir qancha folklor dostonlar matnining tarixiy asoslariga bag‘ishlangan maqolalari o‘zbek folklorshunosligining asosiy nazariy manbasi hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, o‘tgan asrimizning 20-30-yillarida xalq orasidan folklor matnlari yig‘ish, xalq dostonlarini baxshilar tilidan yozib olish va ularni nashrga tayyorlash boshlangan Jo‘rayev M. XX asr o‘zbek folklorshunosligining o‘ziga xos xususiyatlari. “O‘zbek folklorshunosligi” bo‘lsa, 40-yillardan boshlab xalq og‘zaki ijodiyoti namunalari ustida folklorshunos olimlar tomonidan jiddiy ilmiy tadqiqotlar olib borish yo‘lga qo‘yilgan.
- O‘tgan asrimizning 60-80-yillariga kelib folklorshunoslikda ko‘plab zabardast olimlar yetishib chiqqanlar. Jumladan, B. Sarimsoqov, T. Mirzayev, H. Abdullayev, M. Mirzayeva, M. Saidov, U.J.umanazarov, I. Yormatov kabi folklorshunos olimlar o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalari ustida jiddiy tadqiqotlar olib borishgan va ko‘plab ilmiy xulosalarga kelganlar. Ulardan T. Mirzayev va M. Saidovlar aynan xalq dostonlarining badiiyligi borasida alohida tadqiqotlar olib borganlar. Mustaqillik davriga kelib o‘zbek folklorini tadqiq etish ishlari jadal sur‘atlarda olib borildi. Birgina doston janrini tilshunoslik nuqtayi nazaridan izlanishlar olib borgan ilmiy tadqiqotlarchilardan I.Xudoynazarov, Sh.Mahmadiyev, A.Rahimov, K.Boymuhamedova, G.Jumanazarova, N.Raimova, Y.Hojiyev, I.Umarov, M.Qurbonova, N.Allamberganovalarning¹⁹ samarali ilmiy natijalarini ta’kidlab o‘tish joiz.

I.Xudoynazarovning tadqiqotida dostonlardagi antroponimlarning semantic uslubiy xususiyatlari va ularning lug'aviy tizimdagi o'rni aniqlangan bo'lsa, Sh.Mahmadiyev o'z tadqiqot ishida stilistik formulalarning fonetik-stilistik, leksik semantik, morfologik-stilistik, sintaktik-stilistik xususiyatlarini ochib bergan. A. Rahimovning nomzodlik dissertatsiyasida xalq dostonlari leksikasining umumlisoniy sistemada o'rganilishi va dostonlarning an'anaviy lingvofolkloristik qonuniyatlarga munosabati yuzasidan izlanishlar olib borgan. Filologiya fanlari doktori G.Jumaniyozova doktorlik dissertatsiyasida dostonlar tilidagi lingvomadaniy birliklar tadqiqi uchun maxsus bob ajratib, Fozil Yo'ldosh o'g'li dostonlari tarkibidagi metafora, sifatlash, metonemiya, o'xshatishlarning badiiy estetik va lisoniy-poetik xususiyatlarini maxsus o'rgangan. I.Umarov "Malikai Ayyor" dostoni leksik qatlamlari ustida tadqiqot olib borib, ularning tarixiy-genetik omillardan tarkib topganligi, ijtimoiy-siyosiy leksemalarning uslubiy, funksional, kommunikativ va konnotativ xususiyatlari, zoonimik va ornitonimik leksik birliklarning funksional-semantik xususiyatlari yoritib bergan. M.Qurbonova tadqiqoti esa ishida dostonlar matnida eskirgan leksemalarning ifoda imkoniyati, so'zlarning semantik qurilishidagi o'zgarishlar, individual neologizmlarning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlanganligi bilan ahamiyatga molik.

Bu keltirib o'tilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek folklorshunosligida amalga oshirilgan va oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar ko'lami anchayin salmoqli ekanligi bilan birga sohada o'z yechimini kutib turgan talay muammolar mavjudligini ham istisno etib bo'lmaydi. "Xalqimizning milliy taraqqiyotida, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy yuksalishida folklor, umuman, badiiy so'z san'ati hamisha tayanch nuqta bo'lib kelgan. Zero, folklor bu millatning quvvati, tirikligi va buyukligidir". "Alpomish" dostoni ko'chmanchi chorvador qo'ng'iroq qabilasi orasida, mo'g'ullar istilosidan avval, Sirdaryoning quyi oqimida va Orol dengizi atroflarida yuzaga kelgan degan xulosani folklorshunos olim H.Zarifov tahlilida ko'ramiz. Ushbu fikrdan kelib chiqib, dostonni X-XI asrlarda yaratilgan deyishimiz mumkin. "Alpomish" dostoni o'zbek xalqi orasida ikki versiya va ko'plab variantlarda juda keng tarqalgan. Uning variantlari 28 xalq baxshisidan 33 marta yozib olingan.

Alpomish dostoni o'zbek xalqining madaniy merosida ajralmas o'rin egallaydi. Undagi zoonomik birliklar qahramonlarning xarakteri, fazilatlarini va insoniyatdagi umumbashariy qadriyatlarini ochish uchun zarur vositalardir. Hayvonlar orqali ifodalangan bu tasvirlar, nafaqat Alpomishning qahramonligi va jasorati, balki butun bir xalqning ma'naviy dunyosini, tarixi va urf-odatlarini aks ettiradi. Bu ma'noda, Alpomish dostoni faqatgina bir adabiyot asari emas, balki bir xalqning hayotiy tajribalarini va qadriyatlarini o'zida mujassamlashtirgan kashfiyotdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "ALPOMISH" Uzbek heroic epos. (translator) K.Mamurov. – Tashkent, 2019. – 152 p.
2. Алпомиш: Ўзбек халқ қаҳрамонлик достони // Айтувчи: Фозил Йўлдош ўғли, ёзиб олувчи: М.Зарипов /. – Тошкент: "Шарқ" нашриёти, 1998. – 400 б.
3. A Sad Dawn (Mayus Tong). Collection of Poems by poetess Uktamoy. "Meryus". Tashkent, 2008. 63 p.
4. Alisher Navoiy. Ummondan Durlar. Die perlen aus dem ozen. Pearls from the ocean. (Badiiy tarjima). Toshkent. "Sharq" nashriyoti, 2000. – 142 b.